

## ÖZ

Yazar	: Maya OMİRKULİEVA
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xv + 107
Tez Danışman	: Yrd.Doç.Dr. Mehmet KILDIROĞLU

### GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKMEN AT DAMGALARI (DİĞER TÜRK BOYLARINDAKİ BENZERLERİ)

En eski çağlarda, konar-göçer Türk halklarının sosyal ve kültürel hayatı atlı kültüre dayalıdır. Çünkü at Türk halkının hayatının her alanında önemli bir yere sahiptir. Atın evcilleştirilip binek hayvanı olarak kullanılması, Türk uygarlığının önemli bir aşamasını kazanmasına yol açmış ve tarihte bir dönem noktası olarak sayılmıştır. Türk atının dayanaklı olma özelliği Türklerin geniş sahalara yayılması ve yeni toprakları feth etmesini sağlamıştır. Türklerin at konusunda uzman olmaları, atı en güzel şekilde yetiştirmesi, yabancı halkların da dikkatini çekmiştir.

Çalışmada ilk olarak "*at damgalama*" kavram işaretini, "*damga*" kavramı, damgaların iletişim ve kültür boyutu üzerinde durulmakta, ardından da diğer Türk halklarındaki tespit edilen damgalar ve bu damgaların Türk kültür coğrafyasındaki uzantıları dikkatlere sunulmaktadır. Damga, Türk sosyo-kültür hayatının içinde çeşitli gelişmeler göstermiştir. Damga, dağlama, tamga vb. isimler zaman içerisinde "at damgası" için kullanılmıştır. Ancak günümüzde artık modernleşmenin karşısında at damgaları yavaş yavaş unutulmaktadır.

Bu çalışmamızda İslam öncesi yaşamış olan Eski Türklerin ataları sayılan İskit, Hun, Göktürk, Uygur, Kırgızlardan başlayarak İslamı kabul eden ilk Türk halklarından Karahanlılar, Selçuklular, Oğuzlar döneminde at ve atçılıkla ilgili bilgiler ele alınmaktadır. Ancak çalışmamızda bunların dışında dönemin sosyal ve kültürel hayatıyla ilgili konular da işlenmiş olup,

bunlardan biri at ve at damgalarıdır. Tezin atlarla ilgili bölümünde, eski dönemden atçılık konusunda en ileri seviyede olanların Türkler olduğunu belirtmekte ve dönemin at türleri ve damgaları hakkında bilgi vermek suretiyle İslam Öncesi ve Sonrası dönemde at ve atçılık konularına ışık tutulmaktadır.

Belirtilen hususlar çerçevesinde Türklerin hayatında atçılık önemli bir yer tutmaktadır. Türk halkının göçebe hayatı hayvancılığa dayalı ve ilk başta at gelmektedir. Atın bütün Türk boyları için önem taşıması, çok eski dönemlerde at damgalama kültürünün oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, günümüzde birbirlerinden çok uzak olan Türk boylarında at damgalarını oluşturan unsurlar, tarihe ve coğrafyaya aynı isimde olan iz bırakmıştır. Türk tarihinde önemli bir yere sahip bulunan damgaların Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar uzanan tarihi üzerine yeni araştırmalara ihtiyaç hissedilmiştir. Bu çalışmada Türk halklarının damga kaynağı, Türk at kültürü, Türk halklarının yerleşim yerleri ile ilgili yerli ve yabancı kaynaklarda verilen bilgiler ele alınmış, Orta Asya'da Türk halklarına ait damgalar üzerine bir değerlendirilme yapılmıştır. Konuyla ilgili temel malzeme olan kitaplar ve makaleler ile aynı alanda yazılmış at kültür sanatıyla ilgili kaynaklardan toplanarak bir araya getirilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** At, Damga, Dağlama, Boy, Türk kültürü, İşaret.

## **КЫСКАЧА МАЗМУНУ**

Даярдаган	:Мая ОМИРКУЛИЕВА
Иштин сапаты	: Магистр
Беттердин саны	:xv + 107
Илимий жетекчи	:Доц.Др.Милд.Атк. Мехмет КЫЛДЫРОГЛУ

### **БАЙЫРТАН КҮНҮБҮЗГӨ ЧЕЙИН ТҮРКМӨН АТТАРЫНА КОЮЛГАН ТАМГАЛАР. (БАШКА ТҮРК ЭЛДЕРИНДЕ КЕЗДЕШКЕН ТАМГАЛАР МЕНЕН ОКШОШТУКТАР)**

Байыркы доорлордо түрк тилдүү көчмөндөрдүн социалдык маданиятынын өнүгүүсү жылкы өстүрүүчүлүк менен тыгыз байланышта болуп келген. Жылкы түрк көчмөндөрүндө өзгөчө маанигн ээ. Жылкыны колго үйрөтүү жана аны үй жаныбарына айландыруу түрк цивилизациясында негизги бурулуш болгон. Түрк жылкыларынын чыдамкайлыгы түрктөрдүн жаңы жерлерди басып алуусундагы негизги өзгөчөлүгү болуп эсептелет. Түрктөр жылкынын тилин билген саяпкерлер болушкан жана бул башка элдердин кызыгуусун туудурган.

Тарыхта жылкы өстүрүүчүлүккө эң кызыкдар эл болуп түрктөр эсептелет. Түрктөр жылкыны колго үйрөтүү менен кошо ээр, үзөңгү ж.б. ат жабдыктарын жасоону үйрөнүшкөн. Көчмөндөрдө жылкыны аздектөө менен барабар жылкыга тамга басуу маданияты пайда болгон. Жылкыга тамга басуу өзүнүн жылкыларын башка уруулардын жылкыларынан айырмалоодон улам келип чыккан. Бул жөнүндө маалыматтар кытай жазма булактарында да сакталып калган.

Бул изилдөө эмгеги түрктөрдүн байыркы доордон тартып мусулманчылыкты кабыл алуусуна чейинки доорду ичине камтыйт. Күнүбүзгө чейин жетип келген жылкы маданиятынын өнүгүүсүнө себеп болгон элдер Скифтер, Гунндар, Байыркы Түрктөр, Уйгурлар,

Кыргыздар, Арабдардын келүүсү жана Исламдын жайылуусунан кийин Караханиддер, Селжуктар жана Огуздар (Түркмөндөр) болгон. Мындан башка бул эмгекте көчмөндөрдүн социалдык-маданий жашоосунда маанилүү орун алган "тамга басуу" жөнүндө да изилденди. Дипломдук иштин биринчи бөлүгүндө түрк элдеринин жашоосунда жылкы өстүрүүчүлүктүн өнүгүүсү тууралуу сөз козголмокчу. Андан башка жылкынын ар кандай түрлөрү, тукумдары (порода) жана Исламга чейинки жана исламдан кийинки доорлордо колдонулган тамгалар жөнүндө да маалыматтар берилмекчи.

Бул изилдөөдө негизги басым "тамга басуу" маданиятына коюлмакчы. Тамга басуу жеке менчикти билдирген белги болгон. Тамга басуунун мааниси, башка элдерде кездешкен тамга басуу жана бул тамгалардын маданий байланыштары, географиялык таралуу аймагын изилдөө максаттары коюлду. Тамга басуу түрк элдерине эң байыркы доорлордон тартып белгилүү болгон. Бул салт аябай кеңири чөлкөмдө, Азиядан башталып Европага чейинки талаа, бозкыр элдерине белгилүү болгон. Тамганын кеңири чөлкөмдө кездешүүсү, анын башка элдерде да кездешүүсү тамганын маанисинин жогору болгондугунан кабар берет. Азыркы учурда технологиянын өнүгүүсү менен атка тамга басуу унутулууда.

Жылкы өстүрүүчүлүк түрк цивилизациясынын негизги өзгөчүлүгү жана башка маданияттардан айырмалап туруучу көрсөткүч болуп эсептелет. Жылкыны колго үйрөтүү тамга басуу маданиятын пайда кылган жана көчмөндөр үчүн өзгөчө мааниге ээ болгон. Биринен узак аралыкта жашаган түрк тилдүү уруулардын тамгаларындагы окшоштуктар кездешет. Изилдөөнү предмети болуп түрк элдериндеги жылкы өстүрүү маданияты болуп эсептелет. Бул изилдөөдө жылкы өстүрүү, жылкы өстүрүүнүн өнүгүүсү жана тамга басуунун мааниси боюнча изилденген илимий эмгектер каралды жана колдонулду.

**Ачык сөздөр:** Жылкы, Тамга, Эн, Уруу, Түрк цивилизациясы, Белги.

## **АБСТРАКТ**

Исполнитель	:Мая ОМИРКУЛИЕВА
Диссертация	:Магистр
Количество страниц	:xv + 107
Научный руководитель	:И.О. Доц.МехметКЫЛДЫРОГЛУ

### **ДАМГИ ТУРКМЕНСКИХ ЛОШАДЕЙ С ПРОШЛОГО ПО НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ. (СХОДСТВО С ДРУГИМИ ТЮРКСКИМИ ПЛЕМЕНАМИ)**

С самых древних времен, социальная культура Тюркских номадов основывается на культурном развитии коневодства. Так как конь занимает одно из главных мест в кочевой жизни Тюркского народа. Приручение и одомашнивание коня, его становление и использование в домашнем быту, стало основной переходной точкой в истории и вместе с тем в Тюркской цивилизации. Выносливость тюркских коней стала основной особенностью в распространении и завоевании Тюрками больших и дальних земель. Тюрки считались знатоками в разведении лошадей, что привлекало внимание других народов.

В истории Тюрки считаются одним из самых заинтересованных племен в развитии коневодства. Тюрки научились приручать степных лошадей, а также осваивали новое ремесло, изготавливали сбруи, седла и поводя. Тем самым став хозяином самого востребованного животного степи, т. е. лошади как перевозного и военного транспорта. У номадов наравне с любовью к лошадям зародилась культура "таврения" лошадей. Тюрки с началом развития коневодства начали использование "клейма" (тамга). Тюрки ставили клеймо для того что бы отличить своих лошадей от чужих иноземных племен. Такие сведения имеются в древних Китайских летописях.

Эта исследовательская работа охватывает достаточно длительный промежуток времени в который входят периоды первобытного развития до принятия Ислама степными номадами. Которое повлияло на развитие коневодства у степных племен как Скифы, Гунны, Гёктюрки, Уйгуры, Кыргызы, а с приходом Арабов и распространения Ислама у Караханидов, Селжукидов и Огузов (Туркмен). Кроме этого в данном труде исследовалась социально-культурная жизнь кочевников, в котором "тавро" занимало главную роль. А также о различных породах лошадей и клейм, которые использовались до и после Исламизации Тюркских племен.

В данной исследовательской работе ударение делается на "тавро" как на "метку" которая обозначала собственность, которое ставилось лошадям как знак отличия и частной собственности. О сопоставлении, значении и культурной связи клейм с клеймами других народов, а также о географическом распространении и историческом отклике данной традиции у других степных племен. Такое распространение тавра дает все основания для сравнения его с другими племенами и о значении тавра в цивилизации Тюркского народа. Видоизменения которым подвергалось тавро в течении времен показывает о общественном развитии Тюркской жизни. В современное время с развитием технологии таврение лошадей постепенно забывается.

Коневодство в Тюркской кочевой жизни является главным показателем и отличительной чертой от других цивилизаций. Животноводство у тюркских кочевников имеет свои параллели в котором главное место занимает лошадь. Кроме того, в наши дни не смотря на отдаленное расположение тюркских племен друг от друга не помешало оставить идентичные следы клейм в историческом и географическом элементе всех народов.

**Ключевые слова:** Конь, Тавро, Клеймо, Племя, Тюркская культура, Метка

## **ABSTRACT**

Executor : Maya OMIRKULIEVA  
Diploma paper : Master  
Pages : xv + 107  
Scientific supervisor : Act. Assoc. Prof. Mehmet KILDIROGLU

### **THE MARKS ON TURKMEN HORSES FROM THE PAST TO THE PRESENT TIME (SIMILARITIES WITH THE OTHER TURKIC TRIBES)**

Since ancient times, the social culture of the Turkic nomads was based on the cultural development of horse breeding. Because the horse occupies one of the main places in nomadic life of the Turkic people. The taming and domestication of a horse, its formation and usefulness in the home, became the main transitional point in the history and at the same time in the Turkic civilization. Endurance of the Turkic horses became the main feature in distribution and in conquering of big and distant lands by Turkic peoples. The Turks were considered as experts in breeding horses, which drew the attention of other nations.

In history, the Turks has been considered as one of the tribes, which was the most interested in development of horse breeding. That time Turks have made discoveries in a domestication of horses and in mastering of the new crafts on production of the harnesses, saddles and reins. This made them the masters of the most demanded animal of the steppe, the horse; which could serve as the transportable and military transport. The nomads, together with the love to horses arose a culture of "marking" the horses. The Turks put the mark their horses in order to distinguish them from the horses of the other barbarian tribes. Such details are available in the ancient Chinese Chronicles.

This research work covers a sufficiently long period of time, which includes periods of primitive development and period before the acceptance of Islam by the steppe nomads. It affected the development of horse breeding of steppe tribes, such as the Scythians, Huns, Göktürks, Uighurs, Kyrgyz. With the arrival of the Arabs, it affected the spreading of Islam in Karahanids, Selzhukids and Oguz (Turkmens).

In addition, in this work was researched social-cultural life of the nomads, in which the "marking" took the leading role. In the first part of the thesis says about the horse breeding, which has developed since ancient times and had a great importance in the life of the Turkic people. Moreover, about the different types of horse breeds and stamps, which were used before and after the Islamization of Turkic tribes.

In this research work, the accent is on "marking" as the label designation of the property, which was put to horses as a distinction and a private property. Here says about the comparison, importance and about the cultural relations between horse stamps of other nations, and about geographical distribution and a historical response of this tradition from other steppe tribes.

Tradition of marking of the horses is familiar to Turks from very ancient times; this tradition is traced in the vast steppe territories starting from Asia to Europe. Such an extension of the marking gives every reasons to compare it with other tribes and show the importance of marking in the civilization of the Turkic people. Modifications, to which the marking was exposed throughout the ages show about the social development of Turkic life. Damgah, tamgha, stamp, marking and other names have been used to refer to "mark" the horses. In modern times with the development of the technologies, the marking of the horses is gradually being forgotten.

Horse breeding in the Turkic nomadic life is the main indicator and a distinctive feature from other civilizations. The livestock of Turkic nomads has its parallels in which the principal thing is the horse. The

domestication of horse at steppe tribes, at the same time gave a cultural development of marking of the horses and had a great importance at nomads. Besides, in our days, despite the remote location of the Turkic tribes from each other it did not prevent to leave identical stamps in the historic and geographical elements of all people. In research of horse-breeding culture of the Turkic people, there was used historical scientific literature, through which we have learned about the development of horse breeding and the importance of the marking in the steppe tribes.

**Keywords:** Horse, Stamp, Mark, Tribe, Turkic culture, Label.